

Kvikne 1850-1950:

Elin Svergja
KULMI2710

*Figur 1. Bilde av Kvikne tatt fra Nonshaugen ca. 1920.
Bildet er i privat eie.*

I denne teksten skal jeg se på hva slags samfunnsendringer Kvikne gjennomgikk i perioden 1850-1950. Jeg har tenkt å starte med å fortelle litt om bygda Kvikne, så se på vesentlige trekkene i bygda Kvikne rundt 1850 og de fysiske, økonomiske, sosiale og kulturelle endringene som har skjedd i Kvikne frem til rundt ca. 1950, drøfte eventuelle grunner til at disse endringene har skjedd og til slutt se på hva slags muligheter som kunne blitt hvis det hadde blitt jernbane gjennom Kvikne. Jeg har tenkt å dele opp perioden mellom ca. 1850 til ca. 1950 opp i to deler: fra ca. 1850 til ca. 1900 og fra ca. 1900 til ca. 1950. Jeg har tenkt å for det meste ta utgangspunkt i boka «Kvikne: Ei bygdebok: Band I: Bygdesoga» skrevet av Olav Trygge Hagen (Bokcentralen, 1952).

Om Kvikne:

Kvikne (952km²) er en fjellbygd som ligger helt nord i Innlandet og er en del av Tynset kommune. Frem til 1966 var Kvikne en egen kommune og besto av Kvikne sokn og Innset sokn. Professor dr. Magnus Olsen mener at den gammelnorske formen av bygdenavnet Kvikne har vært Kviknir eller Kviknar. (Hagen, 1952, s. 3). Gjennom Kvikne går riksvei 3 og det er bare 120km til Trondheim. Kvikne byr på rike muligheter for naturopplevelser og friluftaktiviteter, bygda har over 70 fiskevann som man kan fiske i og mange fjell som er lett tilgjengelig og enkle for alle aldersgrupper å bestige. Kvikne kan også by på historiske severdigheter som for eksempel Kvikne kirke fra 1652 og storgården Vollan. I dag er jordbruket Kviknes viktigste næringsvei og det er mange som driver med sauer og kuer og det har de siste årene blitt mer og mer populært med dyrking av mandelpotet. Det har tidligere i Kvikne vært klebersteinsbrudd og fra 1630 var det et stort kobberverk på Kvikne som ga mye arbeidsplasser til befolkningen i Kvikne helt frem til det ble offisielt nedlagt i 1812 (Norsk lokalhistorisk institutt, 2017).

Endringene i Kvikne 1850-1900:

Det er ikke enkelt å finne ut hvor mange som bodde på Kvikne rundt 1850, men det var 627 innbyggere i Kvikne ifølge folketellingen for Kvikne fra 1865 (Digitalarkivet, 2018). Som tidligere nevnt i teksten, så var Kvikne Kobberverk et stort kobberverk som ga mye arbeidsplasser til befolkningen i Kvikne siden det var behov for å ha folk som jobbet i gruva, ved smeltehyttene og folk som kunne kjøre varer. Da Kvikne Kobberverk ble offisielt nedlagt i 1812, så forsvant mange arbeidsplasser og det var mange bønder som tok dette tungt og denne omstillingen var vanskelig og tok tid (C. Schärer, personlig kommunikasjon, 5. mars 2021). På 1850-tallet og 1860-tallet prøvde både Rambech Knoff og et interessentskap fra

Hamar å få i gang igjen gruvedriften, men de klarte dessverre ikke å få i gang igjen gruvedriften (Hagen, 1951, s. 459-460). Det var nå slutt på å tjene penger og mange ble fattige, så i praksis var Kvikne kraftig overbefolket. Bøndene hadde fremdeles mulighet til å tjene penger på jordbruket, men dette ble vanskelig for mange. En grunn til dette kan være fordi det var mange små gårder med små jordlapper og under gruvetida hadde bøndene ikke prioritert jordbruket, så det var elendig kvalitet på husdyrholdet og bøndene måtte lære seg å drive jorda bedre. Man kan også se for seg at det ble vanskelig å skulle plutselig måtte satse på jordbruket fordi mange hadde ikke nok penger og kunne dermed ikke forbedre husene eller husdyrstammen sin. Det var mange som reiste fra Kvikne da gruvetida tok slutt, men det var også mange som valgte å bli på Kvikne. Hvorfor var det mange som ble igjen på Kvikne til tross for at gruvetida var over og det var fattigdom i bygda? En grunn til at noen ble kan være fordi de satt på en gruveplass og kanskje så verdien i å bli på gruveplassen. En annen grunn kan være fordi mange var deprimerte og synes de hadde det vanskelig. Det er sannsynlig at det ble så tungt for de fleste i bygda å miste arbeidsplassene at de syntes det kom til å bli vanskelig å starte en ny tilværelse og at de ikke hadde råd til å flytte. Det var først rundt 1870-tallet at flere begynte å flytte til Amerika (C. Schärer, personlig kommunikasjon, 5. mars 2021).

Helt frem til 1850 hadde folket i Kvikne ment at en butikk kunne være til skade og at den var luksus. Kommunestyret innvilget aldri søknader om å få drive handel fra butikk. I stedet for å dra på butikk for å handle, så tok folket i Kvikne å byttet varer med hverandre (Skogstad & Grue, 1960, s. 5). Men synet på butikk i bygda forandret seg gradvis og i 1859 var det fire i bygda som hadde fått handelsbrev og i 1866 var det fire innen hovedsoknet som betalte handelsskatt (Hagen, 1952, s. 80-81).

I 1853 kom Anders Reitan (1826-1872) til Kvikne. Anders Reitan hadde fått jobb som lærer og kirkesanger. Anders Reitan var en mann som var populær blant innbyggerne i Kvikne og når han var hjemme på Kvikne, så holdt han folkemøter og var foredragsholder. Han kom med ny undervisningsplan og en ny måte å undervise på, han mente nemlig at skolen skulle gi barna levende kunnskap og at pugging kunne aldri gi levende kunnskap, i stedet skulle læreren fortelle fra det nye og det gamle testamentet og fortelle historie til barna, og barna skulle få lære norsk, regning og sang (Hagen, 1952, s. 181). Hvis ungdommene i bygda hadde lyst til å lese, så kunne de gå til Anders Reitan og få låne aviser og bøker av han. I 1853 fikk Anders Reitan startet opp det første sangkoret i Kvikne. Her samlet han de beste sangerne i bygda til et blandet kor i Midtbygda og det sies at mange av sangerne i koret hadde uvanlig

god stemme. Dette koret sang ofte sammen med et annet og litt mindre kor i bygda under festlige begivenheter og i kirka (Hagen, 1952, s. 227). Anders Reitan tok også på seg arbeidet med å få til et skytterlag til bygda og i 1866 ble *Kvikneskoven Skytterlag* oppretta. Navnet ble etter en liten stund skifta om til *Kvikne Skytterlag* fordi det ble stor interesse for skytterlaget og store deler av befolkninga i Kvikne ble med i skytterlaget. Skyting ble populært på Kvikne og hver høst ble det arrangert premieskyting med fest etterpå (Hagen, 1952, s. 216-217).

Før 1870-tallet var det mange i Kvikne som transporterte varer fra Trondheim til Tynset og Alvdal og hadde dette som en inntektskilde. Men etter 1870-tallet ble det færre og færre som transporterte varer. Grunnen til dette er nok fordi de fleste så at det ikke lønte seg å transportere varer frem og tilbake. Det ble nemlig på 1870-tallet opprettet jernvei over Tynset, Støren og Røros og etter at jernbanen kom, så kunne varene bli transportert med jernbanen til Støren og handelsmennene kunne enkelt dra til Støren og hente varene sine der. Å transportere varer ble ikke lønnsomt noe mer fordi flere handelsmenn valgte å få varene transportert med jernbanen til Støren og de som kjørte varene frem og tilbake fikk lite betalt for noe som de brukte lang tid på. I stedet for å transportere varer, så bestemte flere seg for å satse på jordbruket og husdyrhold (Hagen, 1952, s. 75).

Frem til 1890 var det få i Kvikne som brukte plog. Man kan undre på hvorfor de ikke brukte plogen noe særlig mye, men det er meget sannsynlig at de fleste bøndene i Kvikne bare ikke visste om at man kunne pløye mer enn bare kornåkrer. Så da den unge foregangsmannen Mikkel Dedrikshaug flytta til bygda i 1890 og begynte å bruke både plog og horv på gården sin, så kan vi se at plutselig begynte nesten hver eneste gård i bygda å bruke plogen, mest sannsynligvis så de hvor mye mer effektivt det var å bruke plogen. Tidligere hadde folk i bygda sådd for det meste bare korn og fikk brukt bare noen områder av jorda si, men da de fikk pløyd jorden, så fikk de mulighet til å bruke disse delene av jordet sitt til å dyrke høy (Hagen, 1952, s. 72). Det ble en egen kultur for bruk av moderne redskaper innen jordbruket og fordi flere kunne produsere mer høy, så kan vi se for oss at de kunne ha flere dyr og fikk en bedre økonomi siden de kunne produsere mer. Om man ser på slutten av 1800-tallet og utover 1900-tallet, så kan man se at de fleste bøndene bygde seg nye uthusbygninger i to høyder med stall, fjøs, sauehus, grisehus og høyløe under samme tak, dette viser tydelig at bøndene hadde bedre økonomi og ville satse mer på jordbruket og husdyrhold (Hagen, 1952, s. 205).

I 1897 ble det satt i gang en bank på Kvikne. Det var mange som mente at Kvikne var for liten til å ha en egen bank, mens andre mente det ville være bra for bygda siden da kunne

befolkningen enkelt sette inn penger de ville spare. Banken gikk godt og ble til en god støtte for bøndene. Kvikne kommune fikk flere ganger kapital av banken, særlig når det gjaldt veibygging og kommunal husbygging (Hagen, 1952, s. 263).

I 1899 ble *Kvikne Meieri* bygget i Midtbygda på Kvikne. Man prøvde flere ganger å få i gang meieridrift på Kvikne, men dette funket ikke. I 1918 brant meieriet ned og det ble ikke gjenoppbygget. Man kan undre på hvorfor det ikke ble gjenoppbygget siden et meieri ville gitt gode arbeidsplasser til bygda, men dette kan forklares ved at det var lange veier og ofte dårlig føre og bøndene i Kvikne ville heller bruke melka til husholdet sitt og til kalver, griser og kyr så de slapp å kjøpe så mye kraftfôr (Hagen, 1952, s. 67-68).

Endringene i Kvikne 1900-1950:

I 1900 var det 685 innbyggere i Kvikne (Digitalarkivet, 2019). Nå var det mange i bygda som drev med jordbruk og husdyrhold. Men rundt 1910 hadde det flyttet mange til Kvikne og det var 893 innbyggere i Kvikne og mange jobbet som gruvearbeider (Digitalarkivet, 2015). Hva var det som gjorde at folk kom flyttende til Kvikne og jobbet som gruvearbeider? Svaret er enkelt, i 1904 hadde den svenske ingeniøren Nils Persson kommet i gang med prøvedrift av malmproduksjon på Røstvangen og i 1908 ble gruveselskapet *A/S Røstvangen* stiftet (Tollefshagen, 2014). Nå var det gruvedrift like i nærheten og det kom folk for å arbeide i gruva. Oppe ved Røstvangen ble det et eget lite samfunn. Det var hus som arbeiderne og deres familier kunne bo i, butikker, kafeer, bakerier, skole som barna kunne gå på og forsamlingslokale. At det ble gruvedrift oppe ved Røstvangen hadde ikke bare økonomiske fordeler for folket i Kvikne, men også sosiale og kulturelle fordeler fordi det ble arrangert kretsrenn i langrenn og hopp som alle kunne delta på og fester som folk fra områdene rundt ble med på og man kan se for seg at innbyggerne i Kvikne var med på mye av de sosiale aktivitetene som skjedde oppe på Røstvangen (Hokstad, 2018, s. 57-69). Da gruvedriften på Røstvangen ble nedlagt i mars 1921, så forsvant mange arbeidsplasser. Mange hus ble solgt og noen av husene endte opp på Kvikne (Hokstad, 2018, s. 165-167).

I 1910 ble *Kvikne Kooperative Handelslag* startet og det er dette som i dag er *Kvikne Samvirke*lag. De første årene hadde de utsalg i lokaler de leide av *Kvikne Meieri*. I 1913 ble forretninga flyttet til et eget hus som var like ved (Hagen, 1952, s. 259). I 1954 ble bedriften flyttet til et nytt og større lokale (Skogstad & Grue, 1960, s. 18).

Figur 2. Bilde fra ca. 1913 som viser Kvikne Kooperative Handelslag ved siden av meieriet. Bildet er i privat eie.

Røstvangen gruve hadde et stort behov for strøm og det ble bestemt at det skulle bygges kraftverk. De bygde Eidsfossen kraftverk ved Orkla og den sto ferdig i 1917. Eidsfossen kraftverk ga strøm til hele gruvedriften på Røstvangen helt til Røstvangen ble nedlagt (Dahle, 2008, s. 44-45). Det meste av kraftverket ble ødelagt eller fjernet og et av de to aggregatene ble solgt. Men i 1932 kjøpte noen gårdbrukere det som var igjen av anlegget og anlegget ble brukt til å forsyne mange gårder på Kvikne med strøm helt frem til slutten av 1950 (T. Svergja, personlig kommunikasjon, 01.04.2020).

Det var rolige tider i Kvikne helt frem til 1940, da kom andre verdenskrig. 20. april 1940 prøvde norske styrker å forsinke tyskerne ved å sprengte Graneng bru. Som mange andre steder i Norge, så måtte menn fra Kvikne bli med som soldater i krigen og beskytte landet. I starten av krigen kom mange fly over Kvikne og skjøt på både folk og hus og innbyggerne i Kvikne var redde, mange rømte til setrer eller gårder som lå langt unna riksveien. Husene sto tomme og de tyske soldatene utnyttet dette ved at de flyttet inn i de tomme husene. De tyske soldatene ødela og stjal ting. Telefonen ble ødelagt, elektriske ledninger ble kappet og stolper ble hogd ned. Innbyggerne i Kvikne kunne ikke gå på veiene fordi det patruljerte vakter overalt på veiene i Kvikne og de risikerte å bli skutt (Hagen, 1952, s. 375-377). Okkupasjonstiden ble lang for Kvikne og det ble innført rasjonering av varer og tvangsdyrking og tvangsslakting. I 1943 var det påbud om at man måtte slakte minst en tredjedel av dyrene for å ha nok til kvoten og seg selv og det ble fastsatt at hver bonde måtte levere en viss mengde med smør og ull. Men det var få som fikk til å levere nok mengde til kvotene fordi noen fikk ikke mer enn en og en halv liter melk av kua hver dag og produktene gikk andre veier som til venner og familie i andre steder som trengte mat. Det var også få i Kvikne som jobbet for fienden selv om de kunne fått betalt og innbyggerne i Kvikne hadde gode forhold til hverandre (Hagen, 1952, s. 379-380). 8. mai 1945 ble det erklært at krigen var slutt. Kvikne hadde klart seg bra økonomisk gjennom krigen, men likevel var det mange i

Kvikne som hadde mista mye og hadde det tungt (Hagen, 1952, s. 380-381). I årene etter krigen var det et godt ungdomsmiljø i Kvikne og det var stor aktivitet blant ungdommen. Det var ungdomslag, sangkor og hornmusikk som ungdommene kunne være med på og det ble arrangert skirenn med fest etterpå (Kvikne Bygdeboknemnd, 2018, s. 20).

En mistet mulighet?

Kvikne har aldri hatt jernbane, men det var to ganger at det kunne kommet en jernbane til bygda. Den første muligheten var i 1860-årene, da kom Stortinget med en plan om å lage jernbane gjennom Østerdalen til Trondheim og på strekninga Tynset-Støren hadde de valget mellom å legge jernbanen gjennom Kvikne eller Røros. Den andre muligheten var i 1890-årene, da skulle Dovrebanen bygges og noen kom med forslag om å i stedet legge jernbanen gjennom Kvikne. Begge gangene tapte Kvikne (Hagen, 1952, s. 101-102). Men hva kunne ha skjedd hvis det hadde gått jernbane gjennom Kvikne? For å se hva slags muligheter jernbane gjennom Kvikne kunne bringe, så skal vi sammenligne med bygda Tynset som fikk jernbane i 1877. Tynset var på denne tiden en litt større bygd enn Kvikne og hadde sitt sentrum på Neby helt frem til 1877. Da jernbanen kom til Tynset i 1877, så ble det bygget jernbanestasjon på andre siden av elva Glåma. Det var mange som så at det kom til å lønne seg å ha bedrift i nærheten av jernbanestasjonen, så mange bedrifter flyttet sine lokaler til områdene rundt jernbanestasjonen og det flyttet inn mange nye folk og virksomheter. Området rundt jernbanestasjonen ble gradvis det nye sentrum for Tynset, befolkningen økte og det hadde kommet mange nye forretninger til Tynset som ga nye arbeidsplasser. Det var også mange hoteller på Tynset, dette kan si noe om at Tynset hadde blitt et populært stoppested (Moen, 1978, s. 16-22). Så hvis det hadde blitt jernbane gjennom Kvikne, så kan vi se for oss at Kvikne hadde blitt et populært stoppested, fått store økonomiske fordeler og økt befolkning.

Konklusjon:

Kvikne har ikke forandret seg så mye fysisk i perioden fra 1850 til 1950. Økonomisk så var det i 1850 fattigdom i Kvikne, men dette bedret seg og i 1950 klarte de fleste seg økonomisk bra. Når det gjelder det sosiale og det kulturelle, så har Kvikne siden 1850 fått noen nye aktiviteter som skyting og sangkor og har hatt gode muligheter til det sosiale, men da det var krig ble det lite av det sosiale. Befolkningen har både økt og sunket, det er særlig tydelig at Røstvangen gruve var med på å påvirke befolkningstallet i en periode. Så det har skjedd en del endringer i Kvikne i perioden fra 1850 til 1950. Det er også mulig at jernbane gjennom Kvikne kunne ha brakt store fordeler.

Referanseliste:

Dahle, K. (2008). *Orkla: sølv i 25 år. Kraftverkene i Orkla*. Trondheim: Tapir

Digitalarkivet. (2015, 09. oktober). Folketelling 1910 for 0440 Kvikne Herred. Hentet 02.04.2021 fra: <https://www.digitalarkivet.no/source/36421>

Digitalarkivet. (2018, 11. mai). Folketelling 1865 for 0440 Kvikne Prestegjeld. Hentet 01.04.2021 fra: <https://www.digitalarkivet.no/source/38052>

Digitalarkivet. (2019, 05. april). Folketelling 1900 for 0440 Kvikne Herred. Hentet 02.04.2021 fra: <https://www.digitalarkivet.no/source/37074>

Hagen, O. T. (1952). *Kvikne. Band I. Bygdesoga*. Oslo: Bokcentralen

Hagen, O. T. (1951). *Kvikne. Band II. Gardsbruk – koparverk*. Oslo: Bokcentralen

Hokstad, J. O. (2018). *Røstvangen gruver. En økonomisk tragedie*. Tynset: Tronden Forlag.

Kvikne Bygdeboknemnd. (2018). *Frå før i ti'en*. [brosjyre]. Kvikne: Kvikne Bygdeboknemnd

Moen, K. (1978). *Fra fjellbygd til tettsted: en studie i etablering og vedlikehold av sosiale nettverk på Tynset*. Oslo: Universitet i Oslo. Hentet fra:

<https://www.nb.no/items/3732a5b9b97c5d9aaa658234b13776e4?page>

Norsk lokalhistorisk institutt. (2017, 11. mai). Kvikne Kobberverk. Hentet fra:

https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Kvikne_kobberverk

Skogstad, K. & Grue, P. A. (1960). *Kvikne samvirkeleg femti år: 1910-1960*. Orkanger: A.s Kaare Grytting. Hentet fra:

<https://www.nb.no/items/86d745a641e8504e16c972f261834346?page>

Tollefshagen, P. A. (2014, 17. november). Røstvangen – et gruvesamfunns korte historie.

Hentet fra: <https://digitaltmuseum.no/011085439604/rostvangen-et-gruvesamfunns-korte-historie>

Bildereferanser:

Figur 1: (ca. 1900-tallet). Kvikne sett fra Nonshaugen.

Figur 2: (1913). Kvikne Kooperative Handelslag vedsiden av meieriet.